

Quatre figures del nacionalisme: la qüestió de la violència

Michel Wieviorka
École des Hautes Études en Sciences Sociales
CNRS, Paris

La idea de nació s'ha relacionat massa sovint amb ideologies antimodernes, violentes o d'homogeneïtzació; però sota el paraigua del nacionalisme s'encaixen fenòmens i ideologies realment diferents com poden ser el nacionalpopulisme de dretes radicals; l'independentisme, hereu en molts casos dels moviments d'alliberament nacional i social dels anys seixanta-setanta; moviments infrapolítics com els skinheads o, en darrer terme, els estatalsmes basats en una essencialització que pot contribuir a situacions violentes —com fou el cas de l'antiga Iugoslàvia. Cal fer avaluacions analítiques i històriques per a unes millors comprensions.

The idea of the nation has too often been connected with antimodern ideologies, violent or homogenizing; but beneath the umbrella of nationalism are also to be found genuinely different phenomena and ideologies, such as the national-populism of the radical right; independentism, often the heir to the national and social liberation movements of the 1960s and 70s; infrapolitical movements such as skinheads and finally statisms based in an essentializing that can contribute to violence—as was the case in the former Yugoslavia. Analytical and historical evaluations must be made for a better understanding.

Mai com ara la idea de nació s'ha relacionat prioritàriament, gairebé arreu del món, a ideologies antimodernes, a l'afirmació odiosa i violenta del desig d'homogeneïtat racial o ètnica. En el llenguatge actual, la nació sembla pertànyer només als nacionalistes, i nacionalisme ha esdevingut sinònim de violència, actual o futura. A partir d'aquí, el mateix terme de "nacionalisme", dins el llenguatge actual, remet sense gaires matisos a la idea del mal i de la desgràcia, descriu fenòmens i ideologies que poden estar inevitablement carregats de violència, es converteix en una noció sumària que un examen rigorós fa desinflar ràpidament: l'anàlisi condueix efectivament a distingir significats, formes i registres d'acció diferents en el sí d'allò que el mot "nacionalisme" fusiona en una imatge unificada.

Limitem les nostres observacions, essencialment, només a Europa. El nacionalisme contemporani hi pren quatre formes principals, que cal diferenciar analíticament, per tal de poder examinar a continuació les relacions de complementarietat o d'oposició que mantenen: el nacionalpopulisme de dretes radicals creades o renovades a partir dels anys vuitanta, i del qual el Front Nacional, a França, n'és realment l'expressió més viva; l'independentisme, que recorre eventualment al terrorisme, però no necessàriament, i que és en alguns aspectes l'hereu dels moviments d'alliberament nacional i social dels anys seixanta i setanta; la violència infrapolítica de grups més o menys estables, *skinheads* per exemple, que conjuguen normalment referències a la nació i temàtica racista, xenòfoba i antisemita; i per últim, la violència estatal o gairebé estatal que es val de la nació en termes que l'essencialitzen en nom d'un principi de puresa racial o ètnica — això ens recorda, per exemple, la barbàrie que es va desencadenar a l'antiga Iugoslàvia. Aquestes quatre formes principals es poden barrejar a la pràctica, però no és gens estrany distingir-les analíticament, ni fins i tot històricament.

El nacionalisme contemporani pren quatre formes bàsiques si es contempla des del vessant de la violència: el nacionalpopulisme de dretes radicals, l'independentisme, la violència infrapolítica de grups més o menys estables –skinheads per exemple– i la violència estatal –o gairebé estatal– que cerca la puresa racial o ètnica. Fotografia: refugiats albanokosovars fugint dels atacs a la dècada dels noranta a Kosovo.

El nacional-populisme de les dretes radicals

En primer lloc, el nacionalisme és un fenomen instal·lat a l'escena política, institucionalitzat per organitzacions legals i legitimades per l'escrutini popular, al mateix temps que oscil·la entre orientacions polítiques de pura extrema dreta, i per la inscripció dins les lògiques més complexes que els asseguruen una base social. Això justifica que es parli de nacional-populisme, per designar els raonaments i un arrelament creixent del populisme, al mateix temps que de la dreta radical, per marcar el caràcter extremista de la ideologia.

Aquest tipus de nacionalisme té orígens culturals i polítics, però també socials. Aquests últims corresponen a dues lògiques principals. La primera s'alimenta de la caiguda de determinades capes socials, o de la por a la caiguda, i, més àmpliament, d'una crisi profunda on es combinen la realitat i l'obsessió dels processos d'exclusió, però sobretot de desqualificació o de desafiliació, per parlar com Serge Paugam o Robert Castel,¹ i un fort sentiment d'amenaça que pesa sobre la identitat nacional; la segona lògica social, ben al contrari, prové del desig d'activistes econòmicament ben situats de separar-se de la part del país que ells consideren com una càrrega o un obstacle –fet que es manifesta clarament amb el discurs de

la Lliga Nord, a Itàlia (i que també podria constituir un dels orígens de l'independentisme quebequès actual). En algunes experiències, aquestes dues lògiques, que semblen caracteritzar un nacionalisme més aviat dels pobres, de gent que se sent amenaçada i menyspreada, i l'altra un nacionalisme de rics, més arrogant, molt sovint hi són presents de manera conjunta; la primera predomina, o fins i tot és l'únic motiu de discussió.

A França, la pujada del Front Nacional des de principis dels anys vuitanta correspon principalment a processos de crisi social, política i cultural; a Bèlgica, el poderós Bloc Flamenc de Flandes s'assembla més aviat a una combinació de les dues lògiques, de crisi i de separatisme, fundat mitjançant recursos econòmics, mentre que el Front Nacional i Agir, de Valònia, responen al separatisme flamenc i s'alimenta essencialment dels processos d'una crisi social i institucional particularment profunda;² a Itàlia, ja ho hem dit, la Lliga Nord, dirigida per Umberto Bossi, defen-

1. Paugam, Serge. *La disqualification sociale. Essai sur la nouvelle pauvreté*. París: PUF, 1991; Castel, Robert. *Les métamorphoses du social*. París: Fayard, 1995.

2. Sobre aquesta crisi vegeu Francq, Bernard; Lapeyronnie, Didier. *Les deux morts de la Wallonie sidérurgique*. Brussel·les: CIACO, 1990.

FRENTE A NACIONALISMOS ESTÚPIDOS Y EGOISTAS

CONSTRUYAMOS ENTRE TODOS
UNA NUEVA EUROPA

Els nacionalpopulismes, les dretes radicals i/o d'extrema dreta poden tenir uns orígens polítics però també culturals i socials, com pot ser un fort sentiment d'amenaça sobre la identitat nacional. Fotografia: cartells de propaganda de caràcter neonazi.

sa el projecte separatista d'una "Padania" independent, lliure dels italians del centre i del sud, descrits per ell com obstacles costosos i corromputs que impedeixen qualsevol tipus de modernització; a Alemanya, l'extrema dreta organitzada, en decadència si es compara el final dels anys noranta amb el començament, reagrupa en el si d'una nebulosa diversificada, més d'una desena d'organitzacions, unes quantes desenes de milers d'afiliats, i mobilitza un electorat gens menyspreable, sobre les bases on la segona de les nostres lògiques és present, a l'antiga RFA si es tracta de lamentar el cost de la reunificació, a l'antiga RDA on a vegades aquesta és viscuda com la pèrdua d'un conjunt de garanties; a Àustria, el Partit Liberal Austríac, dirigit per Jörg Haider, aconseguix importants èxits electorals, i unes quantes desenes d'organitzacions extraparlamentàries reagrupen un nombre significatiu de militants i simpatitzants. I arreu de l'antic Imperi soviètic, el nacional-populisme manifesta una presència més o menys estructurada i més o menys estable, a Rússia, amb unes dimensions complementàries gens menyspreables que tendeixen a un profund sentiment d'humiliació nacional.

Aquests diversos nacionalismes a vegades estan definits per ideòlegs la inspiració dels quals es remunta a temps llunyans, les seves fonts

intel·lectuals no són recents, o molt poc; però aquestes experiències treuen la seva força de processos que són recents i que van ser significatius en els anys vuitanta. Sigui quina sigui la lògica dominant, de caiguda social o de crida al separatisme sobre la base de l'egoisme i les esperances de modernització socioeconòmiques, la pujada del nacional-populisme és, efectivament, el fruit de múltiples canvis que han afectat a partir d'aquests anys els països als quals hem fet referència. La fi de les relacions socials pròpies de les societats industrials, les quals se substitueixen per l'exclusió, l'atur, la precarietat i el creixement de les desigualtats, dibuixa un primer conjunt de transformacions socials i econòmiques; la crisi de la representació política i sovint, majoritàriament, la disjunció que es produeix entre les elits polítiques, però també intel·lectuals, i el país real, les dificultats de l'Estat-providència, i més encara, a l'Est, el col·lapse de l'economia administrada, la desaparició o la decadència de les institucions suposadament per assegurar la igualtat individual i la solidaritat col·lectiva en dibuixen un de segon, polític i institucional; l'empenta d'identitats culturals particulars, la racialització de les relacions socials, sovint associada a la immigració, el sentiment d'una dissociació creixent entre l'economia, mundialitzada, i la cultura nacional,

Alguns nacionalismes no sorgeixen de la triple crisi social, institucional i cultural dels anys vuitanta i noranta del segle xx sinó que s'articulen a partir de la denúncia d'una dominació estrangera, tot seguint els plantejaments de les lluites d'alliberament nacional dels anys seixanta i setanta del segle xx.
Fotografia: independentistes corsos.

en constitueixen un de tercer. Per això la distància pot semblar força considerable entre l'aparell ideològic i el marc d'aquests moviments nacionalistes, eventualment heretats d'idees dotades d'una gran densitat històrica, i les previsions i els afectes de la seva base electoral: aquest fenomen es pot observar si es pren en consideració el Front Nacional a França, on els líders, contràriament al que un podria pensar, fins i tot observar, a principis dels anys noranta van arrelar molt més que el conjunt del moviment en una cultura de catolicisme intransigent.³ Per aquest motiu, aquests moviments també s'han d'analitzar en els seus orígens pròpiament socials, polítics i culturals, en els canvis que els provoquen de manera indirecta, i no només en els seus orígens ideològics, que en alguns casos poden donar, a més, la imatge d'una gran confusió. A Rússia, per exemple, el nacionalisme contemporani està estructurat ideològicament, almenys una part, pels hereus d'alguns sectors de la dissidència dels anys seixanta, setanta i vuitanta, però també pels d'una part radical de l'establishment soviètic de la mateixa època i uneix elements neo-stalinians amb d'altres totalment oposats a allò que evoca el comunisme –cosa que no vol pas dir que esdevingui massivament la síntesi del “roig” i del “marró” dels quals la premsa ha parlat des de principis dels anys noranta. Aquest nacionalisme s'ha d'analitzar, sobretot, en referència als grans processos del període actual, a la crisi social del país, a la seva crisi moral, també, concretament amb el sentiment que la nació russa es troba en una decadència que acaba de confirmar l'abandonament d'allò que va ser la Gran Armada Roja, actualment en una situació difícil a Txetxènia, sovint miserable, al límit del desastre financer.

Però analitzem-lo: el gran augment de nacionalismes que intenten imposar-se per la via democràtica, institucional, combinant molt sovint el discurs de la respectabilitat i amb excés el del radicalisme polític, és un fenomen que, dins del conjunt, no va gaire acompanyat de violència. Aquí el nacionalisme és un objectiu o una manifestació política. I no només no és factor de violència, sinó que és més aviat un obstacle o un fre per a eventuals violències, que no fan més

que enfosquir les estratègies electorals que intenten concentrar un gran nombre d'electorat popular.

Els nacionalismes d'aquest tipus constitueixen una font de preocupació per a qui li importa la democràcia, el respecte a l'Estat de dret, la defensa dels drets de l'home i la protecció de les minories; corresponen a projectes polítics on es barreja la crida amb l'homogeneïtat cultural i racial de la nació, amb la seva pròpia veda, la demagògia i l'autoritarisme. Anuncien una violència d'Estat, legítima; no estan dirigits per una violència activa, ni susceptible d'afavorir-la massivament, almenys en la fase d'expansió en la qual es troben actualment.

Nacionalisme i terrorisme

Un segon conjunt d'experiències fa del nacionalisme un fenomen no menys polític i organitzat, però que es constitueix a partir d'unes altres premisses i manté una relació molt diferent amb la

3. En un treball publicat el 1991, Pierre Bimbaum afirma que “si els mateixos simpatitzants del Front Nacional van menys a missa que els de la dreta clàssica i semblen tenir menys confiança que aquests últims en l'Església (...), aquest moviment, en el seu conjunt, no s'integra pas menys ideològicament a una nebulosa que prolonga avui en dia l'esfera d'influència del catolicisme intransigent” (“Nacionalisme a la francesa”. A: Delannoi, Gil; Taguieff, Pierre-André (dir.) *Théories du nationalisme*. París; Kimé, 1991, p. 136-137). Cosa que no sembla pas correspondre'ns amb allò que sabem actualment, vuit anys més tard, sobre aquest moviment.

violència. En aquest punt també ens quedem a Europa. En moltes situacions, el nacionalisme prové d'una reivindicació d'independència, o com a mínim de reconeixement polític, que no és, almenys originàriament, la dels pobles afectats per la triple crisi social, institucional i cultural dels anys vuitanta i noranta, ni tampoc la de les capes socials mitjanes convençudes que la modernització passa per una secessió que permetria treure's de sobre la càrrega que constituiria una part del país. Sobretot, el nacionalisme és l'orientació d'un moviment que denuncia una dominació estrangera en termes molt propers als dels protagonistes de les lluites d'alliberament nacional dels anys seixanta i setanta, i que d'altra banda les prolonguen. Al País Basc espanyol (molt més que al País Basc francès), a Irlanda del Nord i a Còrsega, per exemple, hi subsisteixen activistes el naixement o la renovació dels quals daten precisament d'aquest període, i les seves lluites, encara que es fonamentin en simpaties populars que poden exacerbar la conjuntura més recent de triple mutació evocada anteriorment, deixen un lloc important a la violència. Aquesta és freda, instrumental, aparentment controlada pels qui la duen a terme, els quals fan càlculs, situant la seva pràctica dins les tàctiques i les estratègies que són pròpies del terrorisme.

En aquestes experiències, per tant, la violència no es pot pas reduir a la imatge d'una pura i simple aplicació d'un recurs en benefici de la causa de la nació. D'una banda, pot expressar en primer lloc la feblesa o l'afebliment del suport popular, que fa del terrorisme un fenomen més radical i cec que els seus protagonistes perden els suports en el si de la nació que pretenen representar – en el passat havíem anomenat “inversió” a aquest tipus de processos on els significats de la violència esdevenen cada vegada més artificials, al mateix temps que aquesta s'accelera dins l'espiral del pur terrorisme.⁴ D'altra banda, i sobretot, el terrorisme pot traduir no pas tant una significació única o central, el nacionalisme, com l'esforç de l'activista per ajuntar significacions diverses, que no només cadascuna es transforma i s'afebleix, sinó que també cada vegada són més difícils d'integrar en un discurs i una pràctica uni-

ficats. La violència d'ETA al País Basc espanyol, per exemple, és tan cega que parla al mateix temps en nom de la nació basca, quan aquesta ha obtingut, des de la fi de la dictadura franquista, importants graus d'autonomia cultural i política; en nom de la classe obrera, quan aquesta està descomposta i, a part d'això, no es reconeix gaire dins de la lluita armada; i en nom d'un projecte revolucionari, de tipus marxista-leninista, quan al País Basc, com en altres parts del món, aquest tipus de projecte ha perdut l'aura que podia envoltar-la fins als anys setanta. Les tres principals significacions de l'acció basca – nacional, obrera i revolucionària – no només tenen cadascuna menys espai polític, sinó que a més han perdut allò que les unia, la imatge d'un enemic únic, la dictadura, que podia aparèixer com el principi d'una triple dominació: la violència, en lloc d'apaivagar-se tal com ho voldria un raonament simplista, es reforça marginalitzant-se i fusionant sobre un model artificial, i cada vegada més terrorista, unes significacions que en realitat se separen i s'afebleixen. Podríem demostrar que hi ha processos comparables que estan tenint lloc en altres experiències de la mateixa família, com per exemple a Còrsega, on la violència és terrorista i correspon a un afebliment del domini popular del nacionalisme cors més dur, a la descomposició dels clans pels diners i a la penetració de lògiques i de pràctiques mafioses a l'interior de les organitzacions separatistes. De la mateixa manera, podem pensar que el terrorisme a Irlanda del Nord no es redueix a la sola expressió d'un nacionalisme irlandès, o a l'espiral del seu enfrontament amb la fidelitat, sinó que combina significacions diverses, religioses, però també i sobretot socials, en una situació que no impedeix pas d'entreveure una sortida a la violència.

El nacionalisme en aquest tipus d'experiència es prolonga, doncs, per la violència i pel terrorisme que no exclouen, per tant, una acció legal, la d'un “braç polític” actuant en la complementaritat més o menys oferta pel “braç armat”; però cal tenir en compte que aquestes violències no expressen un simple ús de la força en benefici d'un projecte d'alliberament nacional, ja que tradueixen molt més una combinació de lògiques diver-

Els fenòmens de violència associats als moviments skinheads o similars són relativament inestables i susceptibles d'importantes variacions en el temps donada la composició social dels mateixos grups. Fotografia: skinheads en una manifestació de protesta a Bilbao a la dècada als anys noranta del segle xx.

ses, socials i polítiques i no només culturals, al mateix temps que encarnen els processos més o menys avançats de pèrdua de sentit. L'experiència basca, la irlandesa o la corsa semblen en molts aspectes encarnar la continuïtat, però també l'esgotament de les lluites d'una altra època; alguns dels activistes apareguts poc després en la mateixa conjuntura històrica van preferir transformar-se, o dissoldre's, més que no pas participar en la violència de la lluita armada – aquest va ser el cas, a França, del moviment occità⁵ i del bretó. I podem constatar fàcilment que, en diverses situacions, els moviments que actualment denuncien la dependència respecte un centre són capaços de constituir-se de manera democràtica i hostil a la violència, a Escòcia per exemple, amb el Partit Nacionalista Escocès, o igualment al costat d'activistes favorables a la lluita armada, però en oposició a la seva acció, com en el cas d'Euskadi amb el Partit Nacionalista Basc.

L'experiència del Quebec és molt instructiva en aquest cas: a finals dels anys seixanta, la consciència nacional va trobar la manera d'expressar-se dins d'un moviment que conduïa al terrorisme del Front d'Alliberament del Quebec, que actualment ha desaparegut, mentre que els processos purament polítics, inscrits en els debats i els procediments democràtics, garanteixen a la qüestió nacional un tractament institucional que no té res a veure amb la violència que va culminar amb els "esdeveniments de l'octubre de 1970". De la mateixa manera, podem pensar que a Europa els vincles entre les identitats nacionals i el terrorisme, fins i tot si són cridats a perdurar, i potser algun dia a reconstituir-se, són signe d'una conjuntura històrica que està essencialment passada de moda.

Violències de classe baixa

Un tercer conjunt de fenòmens apareguts o reapareguts recentment fa del nacionalisme l'orientació principal dels activistes poc estructurats, no inscrits a l'espai polític dels partits, i que actuen sovint de manera brutal i violenta, sobre un model infrapolític.

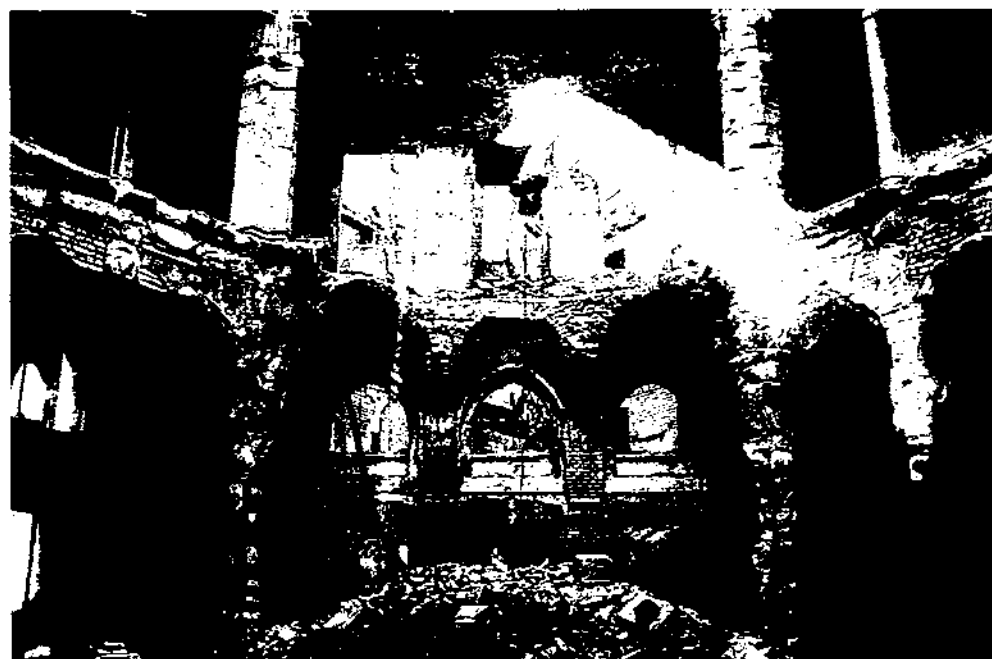
A Europa, efectivament, podem distingir violències que busquen principalment persones o grups provinents de les minories, com immigrants, gitanos, jueus.⁶ A la Gran Bretanya, un informe sobre la criminalitat assenyala 130.000 actes de violència racial, i una pujada ràpida dels incidents de caràcter antisemita (327 el 1994); a l'Alemanya reunificada es va desencadenar una onada de violència a partir de 1991, iniciada per l'atemptat contra una casa d'immigrants a Hoyerswerda (a l'ex RDA), que després es va estendre per tot el país, i que es van convertir en manifestacions amotinadores xenòfobes a Rostock (cinc dies d'atemptament l'agost de 1992), o en episodis de menys importància, però molt nombrosos (destruccions de béns, incendis provocats i atacs amb explosius, agressions a centenars de persones), i va acabar amb la mort de persones en diverses represes que es produïen cada any. Aquestes violències tradueixen els límits de la reunificació, mentre que oposen clarament l'Est i l'Oest: "Als

4. Vegeu principalment el meu llibre de *Sociétés et terrorisme*. París: Fayard, 1988.

5. Vegeu Touraine, Alain [et al.] *Le pays contre l'État*. París: Seuil, 1981.

6. Vegeu aquí, un altre treball ja citat dirigit per Jean-Yves Camus, *Racisme et xénophobie en Europe. Une comparaison internationale*, sota la direcció de Michel Wieviorka, París: La Découverte, 1994.

7.. Kashuba, Wolfgang. *Les Allemands, des étrangers les uns pour les autres. L'Europe entre cultures et nations*, sota la direcció de Daniel Fabre, París: La Maison des Sciences de l'Homme, 1996, p. 276.

El naixement de les violències a l'antiga Iugoslàvia fou la desestructuració de l'estat federal, que comportà un canvi ideològic per tal de donar molta importància a les identitats: el nacionalisme es degradà en etnicització i en violència extrema. Fotografia: restes de la Biblioteca Nacional de Sarajevo després dels atacs (26 d'agost de 1992) dels radicals serbis durant la guerra a l'antiga Iugoslàvia.

pobles de l'Alemanya occidental la gent es burla dels alemanys orientals, els tracten com si fossin mig estrangers, mentre que a la costa del mar Bàltic hi ha grups de *skinheads* que humilien i maltracten els estudiants alemanys occidentals";⁷ també tendeixen a resoldre aquesta oposició per una superació racista i xenòfoba que fa que es dirigeixin contra els immigrants i els estrangers. A Àustria, una onada d'atemptats mitjançant paquets o cartes bomba, imputats normalment al neonazisme, va causar diverses víctimes a partir de 1993. A França, l'informe de la comissió nacional consultiva dels drets de l'home mostra cada any diversos assassinats de caràcter racista, o greus actes violents antisemites, dels quals la profanació del cementiri jueu de Carpentras (maig de 1990), pel que sembla per fi dilucidat el 1996, en va ser la cúspide. I a l'antic Imperi soviètic hi observem violències d'aquest tipus – tot i que aquí cal remarcar que les inquietuds i els fantasmes són sovint molt més lluny de la realitat. Així, a la fi de la Perestroika, un rumor persistent va imputar-li al moviment antisemita Pamyat (més concretament el Front Nacional-patriòtic Record) la preparació de pogroms que mai no van ser perpetrats.

Cal ser molt prudents quan tractem aquest tipus de violències. D'una banda, les estadístiques

ens informen sobre la seva realitat, però potser encara més sobre la feina dels que les produeixen, sobre la pressió de l'opinió pública o dels grups més directament afectats, i que fan que les agressions i altres violències de base siguin o no enregistrades; i d'altra banda, un estudi acurat mostra que aquests fenòmens són relativament inestables, susceptibles d'importants variacions en el temps, i que l'únic que es pot fer és deixar que passin o, contràriament, augmentar la mobilització política i policíaca. Així, a Alemanya, a Suïssa, a Suècia, per exemple, la violència racial o d'extrema dreta ha retrocedit fins a la meitat dels anys noranta després d'haver augmentat a principis d'aquesta mateixa dècada.

Les violències d'aquest tipus, en què els *skinheads* són en diversos països els activistes més decidits (se'ls imputa el 1994 el 30% dels actes d'aquesta mena de violència a Alemanya: 1.440 casos enregistrats per les autoritats), procedeixen d'ideologies normalment poc elaborades, i en el si de les quals les referències a la nació, sempre presents, tendeixen constantment, no obstant això, a cedir terreny en relació a d'altres referències: a la raça en primer lloc, a les orientacions neofeixistes o neonazis després. El nacionalisme és un element de la ideologia, però desbordat per altres comunitats imaginades, no ofereix als activistes

altra cosa que un marc insuficient per manifestar ideològicament el seu odi per l'alteritat, que tradueix processos més diversificats en els quals creiem generalment. Així, entre els *skinheads* alemanys, la violència expressa el descens social, la desclassificació, però també pot correspondre a l'adhesió a les capes mitjanes assalariades, sense que el punt de partida sigui clarament una cultura o una comunitat obrera; es cristal·litza en l'obsessió del mestissatge i la convicció que ni la democràcia, ni el capitalisme o el mercat aporten una resposta a allò que esdevé una guerra de races; en l'experiència britànica dels *skinheads*, el nacionalisme també hi és desbordat o sobrepassat per la raça, però a partir de la liquidació d'una identitat obrera dirigida temps enrera per comunitats en vies de dissolució.

Així, les violències infrapolítiques més properes a la idea de nació s'han dirigit més enllà del nacionalisme; l'odi o la ràbia que expressen es conformen, només parcialment, amb qualsevol projecte nacionalista, i molt més amb ideologies racials.

Nació i neteja ètnica

A partir del 1991, la guerra a l'antiga Iugoslàvia va agafar el caire d'un tipus de violències dignes d'anomenar-se "neteja ètnica". La doble descomposició, del comunisme i de l'estat federal iugoslau, va passar en primer lloc per la pujada de nacionalismes que el règim de Tito havia sabut controlar i, en molts aspectes, manipular. Des de la mort de Tito (1980), es van expressar diverses reivindicacions i afirmacions nacionals amb, en primer lloc, les demandes dels albanesos de Kosovo el 1981. Els nacionalismes que es van posar de manifest a partir de final dels anys vuitanta eren, de fet, molt heterogenis.

Els uns van ser un recurs que va permetre a vells activistes poder-se perpetuar, van funcionar en la prolongació del comunisme d'una manera que podia ser desenfrenada i brutal, o bé més aviat reformadora:⁸ les lligues dels comunistes de Sèrbia i de Montenegro van trobar en el nacionalisme autoritari i violent encarnat per Slobodan

Milosevic la ideologia per al seu manteniment al poder; les d'Eslovènia i de Macedònia es van emmotllar en un nacionalisme clarament més moderat. Les altres, contràriament, van garantir l'expressió d'una oposició a allò que quedava del comunisme: els nacionalismes de Croàcia i de Bòsnia i Hercegovina van escombrar les lligues dels comunistes a les eleccions lliures de 1990, que originàriament eren profundament anticomunistes.

El punt de partida de les violències a l'ex Iugoslàvia no és pròpiament el nacionalisme, sinó la desestructuració d'un estat federal cimentat per un comunisme que havia sabut manipular les identitats nacionals, i capaç en altres aspectes de fer un canvi ideològic concedint molta importància a les mateixes identitats; el punt d'arribada d'aquestes mateixes violències és un joc de nacionalismes en estat "salvatge", segons les paraules de Stevan K. Pavlowitch,⁹ en realitat un joc d'etnicismes i de poders ètnics que permeten a aquells que els practiquen de controlar territoris i recursos econòmics. Invertint l'esquema segons el qual la modernitat es caracteritzava pel pas de l'ètnia a la nació, els activistes aquí duen a terme un tipus de regressió en la qual el nacionalisme es degrada en etnicització, tot i que es podria pensar, segons Étienne Balibar,¹⁰ que el nacionalisme conté sempre el germen del racisme, la xenofòbia i la naturalització de l'altre i d'ell mateix que pot significar la referència a l'etnicitat.

En altres experiències de descomposició d'un sistema polític i estatal comunista, la qüestió nacional ha pogut trobar una resolució pacífica, i fins i tot democràtica. A Txecoslovàquia, la separació en dues repúbliques es va fer sense violència, i el desmantellament de la Unió Soviètica, tot i que ha donat lloc a les guerres del Caucas i, més

8. Vegeu Bougarel, Xavier. *Bosnie. Anatomie d'un conflit*. París: La Découverte, 1996, especialment p. 41-43.

9. Pavlowitch, Stevan K. "Iugoslàvia: de l'ideal d'un Estat-nació a la barbàrie dels poders ètnics". A: Rupnik, Jacques (dir.) *Le déchirement des nations*. París: Seuil, 1995, p. 77-98.

10. Balibar, Étienne; Wallerstein, Immanuel. *Race, nation, classe. Les identités ambiguës*. París: La Découverte, 1989.

recentment, als terribles enfrontaments a Txetxènia, es va produir, en el seu moment, en la calma, o gairebé. Fet que aquí encara ens obliga a relativitzar la idea d'un vincle central entre nacionalisme i violència: el nacionalisme, efectivament, pot moure's per expressions que no siguin violentes, incloses les situacions on la descomposició d'un sistema estatal li obre un gran espai, i determinades violències les més bàrbares a les quals està associat retornen cap a direccions en les quals és millor parlar d'etnicització que de nacionalisme.

Complementarietat o oposició?

Des del primer fins a l'últim dels quatre tipus de nacionalisme als quals acabem de fer referència, és difícil de postular una unitat. El terrorisme nacionalista sembla expressar la malaltia senil dels nacionalistes dels anys seixanta i setanta, la barbàrie ètnica prové essencialment de la descomposició de la fórmula titista de Iugoslàvia, i si hem de pensar en una continuïtat, ha de ser principalment considerant el nacionalisme de dretes radicals i nacional-populistes i les violències infrapolítiques que es valen poc o molt del nacionalisme.

Aquí s'hi retroben tres casos principals. El primer és aquell en què una violència nacionalista, però també i sobretot d'extrema dreta i racista, opera sense l'existència d'una força política de tipus nacional-populista, i potser precisament amb motiu de la seva absència o de la seva gran feblesa. Aquest és el cas, particularment, de la Gran Bretanya, on el Front Nacional no s'ha sabut constituir com a partit polític important. Un segon element veu sorgir la violència al mateix temps que es desenvolupen un o diversos partits d'extrema dreta. Aquest és el cas, concretament, d'Alemanya, a principi dels anys noranta, encara que l'aparició simultània en augment de violències xenòfobes, racistes i infrapolítiques, i la de partits com el *Republikaner*, sembla que no va ser més que un fenomen provisional. Finalment, un tercer cas és aquell en què la violència infrapolítica està relativament limitada, mentre que

un o diversos partits nacional-populistes es desenvolupen. França, amb el Front Nacional, il·lustra bé aquesta tercera categoria.

En el primer i el tercer d'aquests casos, podem constatar una separació molt marcada del nacionalisme polític i de la violència. En l'experiència britànica, la capitalització política de la consciència nacional, dins del que té de poc afortunada, la va dur a terme la dreta clàssica, i els dos grans partits polítics, conservadors i laboristes, funcionen pel sistema de consens, o gairebé, si es tracta de la política d'immigració; probablement és perquè no hi ha gaire espai per a una força de tipus nacional-populista, mentre que la violència es posa de manifest diàriament. En l'experiència francesa, el Front Nacional, tot i que deixa sortir, a vegades, la seva pròpia violència (com per exemple quan els seus militants van assassinar un jove de Comores a Marsella) i que posa de manifest una retòrica on la referència a la revolució hi pot trobar un lloc, s'esforça per mantenir a distància la violència ardent, infrapolítica, de persones o de grups l'existència dels quals no sembla més que incitar marginalment a passar a l'acció; és aquesta violència la que no té gaire espai, i de la qual podem pensar que podria trobar-ne un el dia que, debilitant-se, el Front Nacional desprengui els afectes i les impulsions que fins llavors tindrà capitalitzats i informats d'una manera més o menys democràtica. Per contra, l'experiència alemanya de principi dels anys noranta sembla indicar una certa continuïtat de les dues lògiques, infrapolítica violenta i política institucionalitzada. Però la concomitància no és necessàriament la continuïtat, i el fet que cadascuna de les dues lògiques hagin experimentat una regressió des de llavors no s'explica pels mateixos factors, ja que la regressió de la violència de base sembla deguda sobretot a la represa de possessió de les autoritats de l'Estat i a un augment de la duresa policíaca, mentre que l'afebliment de les dretes radicals és en principi un fenomen polític.

Més profundament, la distància és gran entre violències infrapolítiques més expressives que instrumentals, que no es poden conformar amb uns projectes o unes estratègies polítiques, i una acció institucional, que només es pot inscriure en

Un seguit d'autors pensen que la decadència de la qüestió nacional i l'ascensió d'altres identitats culturals o "imaginàries", possibilita altres tipus de xocs violents a partir de discursos no estrictament nacionalistes, com és el cas de l'Orient Mitjà.

Fotografia: milicians palestins lluitant al Líban.

el camp de la pràctica legítima mobilitzant-se mitjançant formes respectables o poc violentes. Que els orígens de les dues lògiques siguin els mateixos sovint és comprovable; però estan – per ara – separades, cosa que impedeix parlar d'amenaça o de procés de tipus feixista.

Final o despertar de la forma-nació?

De l'abundant literatura dedicada avui dia a la qüestió nacional en sorgeix un debat central, més històric que sociològic o antropològic, que tracta de la idea de nació en el món contemporani. Cal considerar que la forma-nació ha viscut, que ha entrat en una era de decadència històrica? No hauríem de parlar més aviat de despertar de les nacions? L'anàlisi dels vincles entre nacionalisme i violència aporta a aquesta pregunta una llum que pot ser molt útil i que desemboca en una reformulació dels seus termes, en tot cas pel que fa a Europa, part del món sobre la qual hem escollit, recordem-ho, de concentrar la nostra reflexió.

Els fenòmens que acaben de ser evocats suggereixen que hem passat d'un paradigma històric de la nació a un altre. Que potser la idea de nació no ha viscut en els anys que van del 45 al setanta, fins i tot al vuitanta, les últimes espurnes del que va aconseguir la seva grandesa des de les primeres demandes de l'absolutisme de la monarquia a la Gran Bretanya i a França, fins al despertar de les nacionalitats passant per la Revolució Francesa? Pels qui consideraven amb simpatia les crítiques del colonialisme intern, la idea de nació corresponia encara, fins entrats els anys setanta, a un alliberament polític, estava relacionada amb valors universals, duia en ella mateixa la noció de llibertat, al mateix temps que la de progrés econòmic i cultural, i va deixar de fer-ho per esdevenir, essencialment, la crida reaccionària al tancament de la cultura nacional pròpia, por de l'alteritat i la incapacitat de prendre part en una vida econòmica a partir d'ara mundialitzada. En aquesta perspectiva, la idea de nació sembla inscriure's en una fórmula purament diferencialista, i deslliurar-se de la seva condició d'universal. El nou paradigma es troba en aquest moviment, que ens suggereix

una primera interpretació de les violències nacionalistes com les que podem observar en societats desenvolupades, o a l'antic Imperi soviètic, i fins i tot a l'ex Iugoslàvia. Aquestes violències, efectivament, no expressen la descomposició de la idea oberta de nació, així com la marca d'una crispació amagada, ella mateixa anunciadora d'una decadència històrica inevitable de la forma-nació?

Aquesta perspectiva reuneix diverses anàlisis que insisteixen actualment en la imatge d'un deteriorament o d'un desfasament. D'aquesta manera l'historiador d'inspiració marxista Éric Hobsbawn afirma que el discurs de la nació deixa de ser "un vector important del desenvolupament històric" i que "el fet que els historiadors comencen a progressar en l'estudi i l'anàlisi de les na-

11. Hobsbawn, Eric. *Nations et nationalismes depuis 1780*. París: Gallimard, 1992, p. 238.

Les violències nacionalistes sorgeixen en algunes ocasions com a desviaments etnicistes i racials a partir de nacionalismes que perden el seu sentit o bé quan el nacionalisme es dissol en altres significacions, sobretot de caire racista. Fotografia: jove rwandès amb senyals de les ferides produïdes durant el genocidi de 1994.

cions i del nacionalisme deixa entreveure que, com passa sovint, el fenomen ha superat el seu zenit.¹¹ Sempre en la perspectiva de la dissolució de la qüestió nacional, d'altres autors proposen un raonament més aviat econòmic, fonamentant-se en el tema de la globalització, que podria afeblir no només els estats, sinó també les nacions en benefici dels fluxos i les xarxes transnacionals – tema que es troba en el centre d'un important llibre de Robert Reich, i que posa de relleu en altres aspectes el mite i la ideologia, tal com ho ha demostrat Élie Cohen en un treball decisiu.¹² D'altres, en canvi, s'inscriuen en un raonament més aviat polític, o geopolític, i expliquen concretament que la caiguda del mur de Berlín i la fi de la guerra freda constitueixen un final de la història, o bé obren una nova edat imperial, últimes o noves edats en les quals les diferències nacionals són força menys importants que el triomf planetari del model democràtic o la instauració d'un nou ordre unipolar.¹³

Amb arguments empírics normalment sòlids, d'altres autors prolonguen la perspectiva de la decadència de la qüestió nacional subratllant la seva superació, i la gran ascensió d'altres identitats culturals o "imaginàries", segons les paraules de Benedict Anderson¹⁴, que podrien prendre el millor de la nació. Aleshores hi ha qui parla de guerra o de xoc de cultures o de civilitzacions¹⁵, d'altres s'interessen en el desenvolupament de les religions, eventualment sorgit de la crisi dels nacionalismes, tal com podem observar especialment a l'Orient Mitjà, on l'islam sovint es posa de manifest en la repercussió del fracàs del nacionalisme àrab o de les dificultats del nacionalisme palestí.

Les nostres observacions sobre les violències nacionalistes recolzen aquests diversos punts de vista, ja que apareixen o bé com a conductes resi-

duals, com a mínim a l'escala de la història i a la del planeta (pensem en el terrorisme independentista com el basc), o bé com a desviaments etnicistes i racials a partir d'un nacionalisme que hi perd una bona part del seu sentit (concretament a l'ex Iugoslàvia), o bé encara com a pràctiques infrapolítiques en les quals aquí també el nacionalisme es dissol en altres significacions, sobretot racistes. Les conductes contemporànies més violentes que es valen de la nació, en realitat tendeixen a apartar-se d'una estricta identificació amb la nació, ja sigui per referir-se a una altra identitat cultural, concretament religiosa, ja sigui per prendre un camí menys cultural i polític, i referir-se més a una natura, sota la forma encara intermediària de la crida a l'etnicitat – el terme és ambigu, i remet tant a la cultura com a la natura – o sota la forma, totalment naturalitzada, de la referència a la raça.

La feblesa del raonament que postula la fi de la forma-nació i es basa en les nostres observacions relatives a la violència nacionalista tendeix a la possibilitat d'invertir-ne totalment els termes, per afirmar que el fet al qual estem assistint és, contràriament, el naixement, o el renaixement del fenomen nacional sota unes formes tan violentes i fortes que fan que, precisament, es busqui i s'iniciï: "El final del segle XX, va escriure Jacques Rupnik, està marcat pel retorn de la nació i dels nacionalismes. Amb força, i sovint violència, a l'Est i al Sud, més suaument a l'Oest, és l'ingredient principal de la postguerra freda¹⁶". Així, sempre és possible, ja que no disposem de perspectiva històrica per contrastar, d'afirmar sobre aquest nacionalisme aparentment afeblit que es manté mitjançant formes noves – el nacionalisme àrab, per exemple, sobreviuria, segons Ghassan Salamé, sota la forma d'un "panarabisme reislamitzat";¹⁷ o de veure, darrere l'afirmació d'identitats diferents a les nacionals, la marca indirecta, l'anunci d'un nacionalisme, fins i tot la seva afirmació, i no només la seva pèrdua o la seva decadència: sovint s'ha dit de les matances de Rwanda que eren purament ètniques, mentre que poden relacionar-se a la idea de nació – Gérard Prunier, citant Jean-Pierre Chrétien, fa referència a aquest tema com a barbàrie "nacionalracial" i com a "nazisme tropical"¹⁸.

És veritat que la idea marxista de conflictes socials importants, que se substitueixen per les afirmacions nacionals per tal de convertir-les en anacròniques, s'alimenta de vots piadosos més que de realitats concretes massives. La globalització o la tesi de la fi de la història funcionen més com a mites o ideologies que no pas com un principi explicatiu de la disminució de nacions. L'empenya de tot allò que és religiós i de les identitats més diverses es pot adaptar perfectament amb una forta consciència nacional, tal com hem pogut constatar a l'Iran revolucionari, i el nombre de nacions que es constitueixen o que reivindiquen la seva existència no para de créixer.

I llavors, cal tornar a contraposar els dos raonaments principals que acabem d'examinar, el que postula la fi de la idea de nació i el que parla d'un nou despertar de les nacions?

En algunes experiències, sembla que assistim més aviat a expressions prenacionals de la nació que no pas a formes postnacionals, i que la violència, allà on la veiem, pot semblar tant un fenomen dirigit cap al passat, marcant una decadència històrica i formes esgotades de consciència nacional, com al contrari, anunciar processos molt massius, i potser fins i tot menys violents. Per aquest motiu és millor evitar qualsevol diagnòstic unidimensional, qualsevol afirmació sobre el sentit de la història i el lloc que pot tenir la idea de nació en l'evolució històrica actual. Per contra, un fenomen decisiu sembla caracteritzar l'època contemporània: l'esgotament del model que podríem anomenar de "societats nacionals", és a dir, unes fórmules que assegurin, tal com hem vist abans en evocar el pensament de Marcel Mauss, l'adequació de la societat *stricto sensu*, de l'Estat i de la nació. A Europa (aquesta afirmació no és vàlida necessàriament per a d'altres parts del món, i en particular no és gaire aplicable a l'Àsia del sud-est), assistim a un tipus de ruptura o de desarticulació que fa que la nació estigui com suspesa entre uns sistemes econòmics i polítics que funcionen a nivells infra o supranacionals. I llavors, les violències nacionalistes també estan com suspeses entre aquests nivells, incapaces, dit d'una altra manera, d'instal·lar-se a un nivell polític on podrien recórrer a la creació d'un Estat i a les insti-

tucions i als informes socials que els corresponguessin. Després d'això, com en l'experiència basca, la nació gairebé sembla anacrònica; i si no, ve a representar unes postures que tant són infrapolítiques – i concretament econòmiques, recuperant, llavors, fins i tot en una forma ètnica, els interessos privats o molt limitats –, com metapolítiques – religioses i racials sobretot. A la violència nacionalista li passa el mateix que generalment li passa a la violència en el món contemporani: té dificultats, en moltes experiències, a fixar-se a nivell polític, que és el nivell per excel·lència on es juga la construcció o l'afirmació de la nació i on, tal com subratlla Michael Hechter,¹⁹ es posa més de manifest que generalment no utilitza una lògica instrumental; es dissol en significacions que juguen a d'altres nivells, per semblar, segons el vocabulari de Hans Magnus Enzensberger, "molecular",²⁰ però també global o planetària.

12. Reich, Robert. *L'économie mondialisée*. París: Dunod, 1993 (1991); Cohen, Élie. *La tentation hexagonale. La souveraineté à l'épreuve de la mondialisation*. París: Fayard, 1996.

13. Vegeu Fukuyama, Francis. *La fin de l'histoire et le dernier homme*. París: Flammarion, 1992 (1991); Guéhenno, Jean-Marie. *La fin de la démocratie*. París: Flammarion, 1993.

14. Anderson, Benedict. *Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. Londres: Verso, 1983 (trad. francès La Découverte, 1996).

15. Vegeu principalment Samuel Huntington, del qual l'article sobre el "xoc de civilitzacions", així com diverses respostes estan publicades a *Commentaire*, núm. 66, estiu de 1994. Per a una visió crítica d'aquesta tesi, cf. Le Bot, Yvon. "Le temps des guerres communautaires". A: Wiewiorka, M. (dir.) *Une société fragmentée?*. París: La Découverte, 1996, p. 173-197.

16. Rupnik, Jacques. "Le réveil des nationalismes". A: *Le déchirement des nations*, op. cit., p. 9.

17. Salamé, Ghassan. "Le nationalisme arabe: mort ou mutation". A: *Le déchirement des nations*, op. cit., p. 184.

18. Prunier, Gérard. "La dimension politique du génocide au Rwanda", a *Hérodote*, núm. 72-73, 1r i 2n trimestre de 1994, p. 270-277.

19. Michael Hechter, "Explaining nationalist violence", a *Nations and Nationalism*, I, 1, 1995, p. 53-68.

20. Hans Magnus Enzensberger, *La grande migration*, seguida de *Vues sur la guerre civile*, París, Gallimard, 1995.